

ISTORIJOS ŠALTINIŲ TYRIMAI

6

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

VILNIAUS UNIVERSITETAS

ISTORIJOS ŠALTINIŲ TYRIMAI

Sudarė

Artūras Dubonis

6

Lietuvos istorijos institutas
Vilnius, 2018

Redaktorių kolegija:

Darius Antanavičius
(*Lietuvos istorijos institutas*)

Darius Baronas
(*Lietuvos istorijos institutas*)

Zenonas Butkus
(*Vilniaus universitetas*)

Artūras Dubonis (pirmininkas)
(*Lietuvos istorijos institutas*)

Mathias Niendorf
(*Greifswaldo universitetas*)

Rimvydas Petrauskas
(*Vilniaus universitetas*)

Irena Valikonytė
(*Vilniaus universitetas*)

Visi leidinio straipsniai recenzuoti dviejų mokslininkų

Leidinio bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Nacionalinės bibliografijos duomenų banke (NBDB).

TURINYS

Artūras Dubonis

Pratarmė	9
----------------	---

Straipsniai

Laimontas Karalius

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kanceliarijos knygų rūšys (1522–1540): kaita ir tęstinumas	11
Types of the Grand Duchy of Lithuania Chancellery Books (1522–1540): Changes and Continuity. <i>Summary</i>	61

Darius Baronas

Pirmieji Vilniaus pranciškonų geradariai: 1522 m. Žygimanto Senojo privilegijos tyrimas	65
The First Patrons of Vilnius Friars Minor Conventual: A Study of King Sigismund the Old's Charter of 1522. <i>Summary</i>	100

Mindaugas Klovas

Privačios fundacijos ir donacijos stačiatikių cerkvėms bei vienuolynams Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XIV a. pabaigoje–XVI a. pradžioje	101
Private Foundations and Donations to Orthodox Churches and Monasteries in the Grand Duchy of Lithuania in the Late 14th–early 16th Century. <i>Summary</i>	141

Karolis Čižauskas

Didiko valdžia, humanistai ir raudonas vaškas: Mikalojaus Radvilos suteiktis žemioniui Jonui Slavskiui	143
A Nobleman's Rule, Humanists and Red Wax: Mikalojus Radvila's Grant to Landowner Jan Sławski. <i>Summary</i>	170

Darius Antanavičius

Nežinomos XVI a. vidurio Kauno miestiečių apeliacijos valdovo teismui, įrašytos Lietuvos Metrikos Palenkės vaivadijos knygoje	173
The Unknown Appeals of the mid-16th Century Kaunas Citizens to the Assessors' Court and the Court <i>in Relationibus</i> in the So-called Voivodeship of Podlachia Books of the Lithuanian Metrica. <i>Summary</i>	225

Darius Vilimas

Iš Kauno pavieto žemės teismo kasdienybės. Pavieto vazniai XVI a. pabaigoje	227
Everyday Matters in Kaunas Powiat Land Court. Powiat Voznys in the Late 16th Century <i>Summary</i>	248

Inga Ilarienė

Viešųjų notarų veikla Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vyskupijose XVI a.	251
Activities of Notaries Public in the Dioceses of the Grand Duchy of Lithuania in the 16th Century. <i>Summary</i>	307

Tomas Čelkis

Kirviu ir kaltu: nekilmingųjų ženklai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės XV–XVI a. šaltiniuose	309
With an Axe and a Chisel: Signs of the Base-Born People in the Grand Duchy of Lithuania Sources of the 15th–16th Century. <i>Summary</i>	332

Adam Stankevič

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Vyriausiojo tribunolo raštvedyba: bylų registrų knygos	333
Record Keeping of the Supreme Tribunal of the Grand Duchy of Lithuania: Case Registration Books. <i>Summary</i>	358

Publikacija*Jonas Drungilas, Mindaugas Šinkūnas*

1680 m. lietuviška priesaika dėl Svobiškio dvaro žemių	359
--	-----

Recenzijos

<i>Žiemgalos aktai = Acta Semigalliae</i> , parengė, vertė ir komentavo T. Baranauskas, Joniškis: Žiemų pradas „Simkala“, 2014. – 36 p.	
<i>Sėlos aktai = Acta Seloniae</i> , parengė, vertė ir komentavo T. Baranauskas, Pasvalys–Joniškis: Pasvalio krašto muziejus, Žiemų pradas „Simkala“, 2015. – 64 p. (<i>Darius Baronas</i>)	369
A. И. Груша, <i>Документальная письменность Великого Княжества Литовского (конец XIV – первая треть XVI в.)</i> , Минск: Беларуская навука, 2015. – 465 с. (<i>Mindaugas Klovas</i>)	374
<i>Полоцкие грамоты XIII – начала XVI века</i> , подготовили А. Л. Хорошкевич (отв. ред.), С. В. Полехов (зам. отв. ред.), В. А. Воронин, А. И. Груша, А. А. Жлутко, Е. Р. Сквайрс, А. Г. Тюльпин, Москва: Университет Дмитрия Пожарского, 2015. Т. 1 – 851, [12] с.; Т. 2 – 520, [2] с.; илл.; 6 генеал. табл.; 2 кар. (<i>Vita Diemantaitė</i>)	381
Santrumpos	385
Apie autorius	387
Autoriams	389
Guide for Authors	393

sociokultūrinę prizmę ir naujai jį prakalbino. Knygoje paliečiami sudėtingi rašto kultūros plėtros klausimai, apdoroti dideli kiekiai empirinės medžiagos, o knyga kai kuriais atvejais gali padėti kaip pagalbinė priemonė (pavyzdžiui, suregistruoti įvairių rūšių dokumentai, juose naudoti parašai, rašę raštininkai ir t. t.). Be jokios abejonės, ši monografija pasitarnaus kaip pagrindas ir akstinas toliau tyrinėti rašytinę kultūrą, padės kelti ir atsakyti į naujus klausimus.

Mindaugas Klovas

Lietuvos istorijos institutas

Полоцкие грамоты XIII – начала XVI века, подготовили А. Л. Хорошкевич (отв. ред.), С. В. Полехов (зам. отв. ред.), В. А. Воронин, А. И. Груша, А. А. Жлутко, Е. Р. Сквайрс, А. Г. Тюльпин, Москва: Университет Дмитрия Пожарского, 2015. Т. 1 – 851, [12] с.; Т. 2 – 520, [2] с.; илл.; 6 генеал. табл.; 2 кар.

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos šaltiniai yra išblaškyti po įvairių šalių archyvus, tad kiekvienas istorikų bandymas surinkti įvairius LDK istoriją liudijančius dokumentus yra sveikintinas ir labai laukiamas istorikų bendruomenėje, juolab kad naujai atrasti istoriniai dokumentai gali suteikti ne tik naujos informacijos, bet ir keisti įsitvirtinusias sampratas. Šiuolaikinė šaltinių leidyba yra sudėtingas procesas, iš leidėjo reikalaujantis didžiulės precizikos, kruopštumo ir publikavimo taisyklių laikymosi. Nemenku iššūkiu leidėjui tampa ir esminis tokio darbo tikslas – siekis publikuojamą tekstą kuo labiau priartinti prie originalaus šaltinio.

Neseniai pasirodęs naujasis šaltinių rinkinys *Полоцкие грамоты XIII – начала XVI в.* – tai ypač didelės apimties, dviejų tomų leidinys, apimantis visus žinomus Polocko miesto istorinius dokumentus maždaug iki XVI a. antrojo dešimtmečio. Nenuostabu, kad bendras pastangas šiam leidiniui rengti dėjo Rusijos ir Baltarusijos mokslininkai. Tiesa, šio leidinio idėja nėra nauja, nes pirmasis *Полоцкие грамоты*¹

¹ *Полоцкие грамоты XIII – начала XVI вв.*, вып. 1, подг. А. Л. Хорошкевич, Москва, 1977, р. 228.

leidimas pasirodė 1977 m., o VI tomas buvo išleistas 1990 m. Kadangi senųjų tomų spausdinimo kokybė buvo itin prasta, o dokumentai sunkiai įskaitomi (nežinoma, ar neįskaitomi jie buvo nuo pat pradžių, ar ilgainiui tekstas tiesiog išbluko), visiškai suprantamas mokslininkų siekis pasitaikius galimybei leidinį ne tik atnaujinti, bet ir papildyti naujais dokumentais.

Leidinio struktūra iš tiesų sudėtinga. Pirmiausia pateikiamas ilgas dviejų dalių įvadas, atskirame skyriuje paaiškinama dokumentų atranka, tuomet pateikiamas santrumpų sąrašas (p. 7–41) ir patys dokumentų tekstai. Reikia pažymėti, kad virš puslapiuose 57–663 publikuojamų daugiau nei 482 dokumentų ir jų priedų (p. 667–676) tekstų (kiek jų yra iš viso, pasakyti sunku, nes leidėjai nei turinyje, nei įvade tikslaus skaičiaus nenurodė, tik patys pristatydami leidinį nurodo „apie 500“) yra nurodomas archyvas su tikslia saugomo dokumento šifro nuoroda. Dokumentai vokiečių ir lotynų kalbomis išverčiami į rusų kalbą. I tome pateikiami priedai: vandenženkliai, antspaudai ir t. t., o komentarai nukeliami į II tomą. Skaitytojui būtų kur kas patogiau, jeigu tiek tekstas, tiek jo komentarai būtų randami vienoje vietoje. I tome, kuriame pateikiami dokumentų tekstai, po kai kurių dokumentų pavadinimu leidėjai nurodo dokumento išmatavimus, o prie kai kurių dokumentų net nubraižo sąlygiškas schemas, nurodančias, kaip dokumentas buvo sulankstytas ir kokioje vietoje buvo užrašyti dorsaliniai įrašai. Manytina, kad ši informacija nėra esminė ir gali būti laikoma pertekline, nors leidėjai mano priešingai – jų nuomone, kiekvienas įrašas ir jo vieta yra svarbi. Pažymėtina, kad šią informaciją būtų tikslinga pateikti prie komentarų, nes, pavyzdžiui, dorsaliniai įrašai savaime yra itin svarbūs, tačiau jų vieta dokumente galbūt nėra svarbi skaitytojui.

Nors nėra griežtų taisyklių, kur turėtų būti pateikiamas turinys – leidinio pradžioje ar pabaigoje, tačiau skaitytojui būtų daug lengviau rasti, ko ieškoma, jei turinys būtų II tomo pradžioje. Tokiu būdu skaitytojai iš karto sužinotų, kad *Полоцкие грамоты* II tome yra ne tik komentarai, bet ir leidėjų straipsniai, kai kurių dokumentų nuotraukos, Polocko miestiečių, kai kurių giminių genealoginės lentelės (leidėjai nepagrindė giminių atrankos, todėl skaitytojui visiškai neaišku, kuo jos išsiskyrė iš kitų giminių), kitos iliustracijos. Galima drąsiai teigti, kad turinys leidinio pradžioje, o idealiau atveju ir dokumentų anotacijos (pavyzdžiui, kaip yra Lietuvos Metrikos publikacijose) būtų pravertę daugeliui skaitytojų.

Leidėjai taip pat pažymi, kad į leidinį pateko nauji ir anksčiau nepublikuoti dokumentai, o patys dokumentai, kaip jau minėta, susiję su Polocko miestu. Vis dėlto tarp tokių dokumentų pateko ir klastotė, kuri su pačiu Polocku turi mažai ką bendro. Tai Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro privilegija, kuria jis amžiams dovanoja

žmones Drujoje ir Zalėsių bei Čurilovičių kaimus kunigaikščienei Onai Masalskienei ir trims jos sūnams – Petru, Jurgiui ir Jonui Masalskiams (nr. 396). Tiesa, ši privilegija publikuojama ne pirmą kartą. XIX a. pabaigoje leidinyje, skirtame Sapiegų giminės istorijai, pasirodė minėtoji Aleksandro Jogailaičio privilegija Onai Masalskienei ir trims jos sūnams – Petru, Jurgiui ir Jonui Masalskiams². Leidinyje ši privilegija pateikiama kaip Stanislovo Augusto Poniatovskio 1779 m. patvirtintas, Zigmanto Vazos laikais išduotas Aleksandro Jogailaičio privilegijos išrašas iš Lietuvos Metrikos knygų. Prašymą patvirtinti privilegiją pateikė iš pirmo žvilgsnio nieko bendro su Masalskiais neturintis Kauno kardininkas ir Vyriausiojo Tribunolo teisėjas Juozapas Milošas. O *Полоцкие грамоты* autoriai tik pateikė komentarą, kad dėl privilegijos patvirtinimo buvo kreiptasi į Zigmantą Vazą, nes originalas sudegė. Apie Stanislovo Augusto Poniatovskio patvirtinimą nėra užsimenama, o leidėjai teigia, kad ši privilegija įrašyta į 1754 m. Tribunolo knygą. Panašu, kad leidėjai šia privilegija nuodugniau nesidomėjo.

2016 m. lapkritį vyko šio leidinio pristatymas Vilniaus universiteto Istorijos fakultete, vienas iš recenzentų dr. Artūras Dubonis atkreipė dėmesį į šią privilegiją, nes joje vartojama XVI a. pradžioje Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kanceliarijai nebūdinga lotynų kalbos terminija: *senatores, provintia, krolewszczyzna*³ bei tai, jog „klaidingas buvo žinomo raštininko Adomo iš Katros užrašymas kažkokiu *Adamus Jacobi Decotfic notarius*. Iš tikrųjų šis *notarius* atsirado iš dviejų Aleksandro laikais žinomų raštininkų vardų. Vienas – *Kotwicz (Iohannes?)*, kitas – *Адам Якубович з Котры*“⁴. Kilo klausimas, kodėl ši privilegija yra lotyniška, nes tyrinėjant XVI a. pradžios dokumentus, susijusius su Masalskiais, įrašytais į Lietuvos Metrikos knygas, nėra nė vieno dokumento, kuris būtų lotyniškas. Visi dokumentai yra rusėniški, pavyzdžiui, 6-oje Užrašymų knygoje yra dokumentas nr. 135, kuriame Petru Masalskiui patvirtinamos žemės Černigovo paviete⁴, toliau – dokumentai nr. 140, nr. 141⁵ ir nr. 175⁶. Kadangi Aleksandro laikų dokumentai yra daugiausia rašyti rusėnų kalba, kyla klausimas, kodėl būtent ši privilegija yra lotyniška? Zigmanto Vazos išrašas buvo išduotas rusėnų kalba ir XVIII a. pabaigoje transliteruotas į lotynišką (lenkišką) raidyną, bet Aleksandro privilegija palikta lotyniška.

² *Sapiehowie: materiały historyczno-genealogiczne i majątkowe*, t. 1, Petersburg, 1890, p. 256–264.

³ Leidinio autoriai prie dokumentui skirtų pastabų nurodo A. Dubonio pastabas dėl terminijos, tačiau nenurodo jo pastabų dėl raštininko vardo, žr. *Полоцкие грамоты*, t. 2, p. 249.

⁴ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 6 (1494–1506). Užrašymų knyga 6. Lithuanian Metrica. Book of Inscriptions 6. Metryka Litewska. 6 Księga wpisów*, par. A. Baliulis, Vilnius, 2007, p. 120.

⁵ Ten pat, p. 122.

⁶ Ten pat, p. 137.

Galima kelti kelias versijas, kodėl šio dokumento kalba būtų lotynų. 1. Originalus dokumentas iš tikrųjų buvo lotyniškas, ir toks perrašytas. Tačiau jei taip būtų iš tikrųjų, tai XVIII a. lotynų kalbą mokačiam asmeniui nereikėtų keisti ar moderninti terminų *provincia* etc.⁷ Todėl idėja, kad 1506 m. išduotas dokumentas buvo lotyniškas, atmetama. 2. Originalus dokumentas buvo išduotas rusėnų kalba, tačiau XVIII a. oficialioji valstybės kalba buvo lenkų (nuo 1697 m.), o lotynų kalba išliko kaip mokslo ir prestižo kalba. Gali būti, kad verčiant rusėnišką dokumentą į lotynų kalbą buvo panaudoti XVIII a. būdingi terminai. Tačiau tada kyla klausimas: kodėl buvo verčiama į lotynų, o ne į lenkų kalbą? Be to, XVIII a. Vyriausiojo Tribunolo knygoose randamos rusėniškos privilegijos yra transliteruotos lotyniškais raidėmis, nes XVIII a. trūko kirilicą išmanančių raštininkų. Vyriausiojo Tribunolo knygoose retai pasitaiko lotyniškų dokumentų, o tie, kurie yra, veikiausiai buvo parengti Lenkijoje.

Buvo pastebėta ir daugiau terminų bei neatitikimų, kurie yra visiškai nebūdingi XVI a. pradžiai, todėl kilo pagrįstas klausimas, ar šio dokumento nuorašas nėra falsifikatas. Pasitelkus diplomatikos metodą ir atlikus nuodugnią formuliario analizę buvo atskleista, kad ši privilegija yra falsifikatas⁸. Ar į šį leidinį pateko ir daugiau falsifikatų, parodys laikas, tačiau reikia nepamiršti, kad patys falsifikatai nėra nenaudotini ar visai nepatikimi šaltiniai, nes iš jų galime išgauti daug kitos informacijos, pavyzdžiui, sužinoti apie jų kūrėjus, falsifikavimo motyvus ir pan.

Grįžtant prie *Полоцкие грамоты*, norėtusi pasakyti, kad nors ir atrodo, jog kartais autoriai, siekdami tobulumo, galbūt ir perlenkė lazda dokumentams pridėdami perteklinės informacijos, tačiau pats leidinys yra išties kokybiškas – leidėjai puikiai padirbėjo rinkdami šaltinius, juos transkribuodami bei versdami.

Vita Diemantaitė

Vilniaus universitetas

⁷ *Полоцкие грамоты*, t. 1, p. 540.

⁸ Visa privilegijos analizė pateikta: V. Diemantaitė, „Aleksandro Jogailaičio privilegija Masalskiams – tikra ar suklastota?“, *Lietuvos istorijos studijos*, t. 40, Vilnius, 2018, p. 9–22.